

AZƏRBAYCAN TARIXİ DƏRSLƏRİNDƏ MƏTNLƏ İŞİN TƏŞKİLİ

Azərbaycan tarixi dərslərində mətnlə işin təşkili ən çətin məsələlərdən biridir. Çünki mətnlə işin təşkili nə qədər mütəşəkkil və əhatəli olarsa dərs bir o qədər faydalı və əhəmiyyətli olar. Mətnlə işin təşkilində əsas məsul şəxs müəllim (təhsilverən) olduğu üçün onun üzərinə düşən məsuliyyət daha çoxdur. Müəllim mətnlə işi təşkil edərkən şagirdlərin əqli, fiziki, psixoloji imkanlarını nəzərə almalı, əlavə vasitələrdən yəni, bədii ədəbiyyat nümunələrindən, əyani təlim vasitələrindən (portret, illüstrasiya, karikatura və digər tədris şəkilləri, xəritələr və s), yeni təlim texnologiyalarından, İKT-dan, multimediyə vasitələrindən və s düzgün və yerində istifadə etməli, dərsin mətndənkənar hissəsi və əlavə mətni barədə qısa da olsa məlumat verməli, anlayışları və mahiyyəti açma bilməlidir. Məsələn, müəllim Xürrəmilər dövrünü tədris edərkən, Babəkin portretini, Həmədan və Həşdadsər döyüşləri üzrə illüstrasiyaları, Babək və Afşini obrazlaşdıran karikaturanı, bədii ədəbiyyat nümunəsi kimi S.Nəfisinin “Babək” əsərindən əlaqələndirici nümunələri, mövzu üzrə mövcud film teaserlərini, əgər varsa audio və video effekt nümunəsini, Bəzz qalasının, Ktiç qalasının və digər əlaqəli abidələrin əyani görüntüsünü təqdim edə bilər. Təbii ki, bu vasitələrlə əhatə olunmuş dərs daha maraqlı və yaddaqalan keçəcək və şagirdlərin dünyagörüşünü, biliyini artırmış olacaq, dərstdə fəallıq müşahidə olunmuş olacaq. Tarixin

tədrisi kursu 3 vacib tapşırığın yerinə yetirilməsinə xidmət edir: – 1) bilik sistemində bütünlük verir, dərin məzmun yaradır; 2) tarixi biliklərin elmi cəhətdən formalaşmasına, milli və dünya tarixinə hörmətlə yanaşmasına xidmət edir; 3) şagirdlərin tarixi düşüncələrini inkişaf etdirir, şagirdlərə bilikləri müəllimin köməyi olmadan da öyrənmə bilməyin mahiyyətini aşlayır. Mətnlə işin təşkili zamanı tarixi biliklərin əldə edilməsi şagirdlərə müxtəlif dəyərləri aşlayır. Bu dəyərlər arasında *etnomədəni, ümummilli və dünyəvi* dəyərlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Tarixin tədrisinin müasir konsepsiyası tarixin öyrənilməsi zamanı gözlənilməli olan sistematikeyi inkişaf etdirir. Tarixi bilik tarixin yalnız xronoloji cəhətdən öyrənilməsindən ibarət deyil, eyni zamanda, dünya sivilizasiyalarının tarixini və xəritələrdəki mövqeyini, geografiya inkişafını, geosiyasi dəyişikliklərin mahiyyətini və s. aşlayır. Tarixin tədrisinin və təşkilinin ən əsas hissəsini şifahi şərh, mətn və vizual görüntü təşkil edir. Şifahi şərhin detallı klasifikasiyasını *A.A.Vagin*, vizuallığın (görüntünün) detallı təhlilini isə *D.N.Nikiforov* və başqaları işləyib. Öyrənilən mətnin yaddaşda möhkəmləndirilməsi və dərinləşdirilməsi müxtəlif istiqamət üzrə həyata keçirilir: - A) faktların, xronologiyanın, xəritələrin öyrənilməsi; b) öyrənilmiş tarixi faktların mənasının dərkini, onların qarşılıqlı əlaqə vəhdətində öyrənilməsi və tarixi biliklərin ümumi sisteminin qəbul edilməsi; c) tarixi mənbələrlə işləmə üsulları və onların təcürbi istifadə etmək bacarığı; d) şəxsi düşüncəni aydın formalaşdırmaq, mətnin məzmununu ardıcıl izah edə bilmək; e) şəxsi münasibəti göstərmək və öyrənilmiş faktları əsaslandırmaq və qiymətləndirmək. Müəllimin şərhini heç bir dərslə əvəz edə bilməz. Azından Nikulina bu qənaətdədir. O, bildirir ki, müəllimin şərh şagirdlərin biliklərə düzgün sahib olmasına imkan verir, hadisəyə münasibəti ifadə edir, konkretliyi artırır və s. Təbii halda qeyd etmək yerinə düşər ki, müəllim hər zaman öz üzərində çalışmalı və diqqətli olmalıdır. Mətni şərh edərkən müəllimin elmi dünyagörüşünün, nitq qabiliyyətinin nə dərəcədə yaxşı olmasını, mövzuya nə dərəcədə bələd olmasını anlamaq olar. Müəllimin şərhinin onun keyfiyyət göstəricisidir. Nəzərə alsaq ki, tarix boyu ən təsirli vasitə söz olmuşdur, buna əsasən də qeyd etmək olar ki, müəllimin şərhinin onun nəzəri dünyasının sferasını açmağa kömək edir. Bəzən mövzu üzrə nəzəri təhlilə mükəmməl bələd olan müəllim auditoriya qarşısında fikrini, şərhini aydın, səlis ifadə edə bilmir və bu da şagirdlərin dərslə olan marağının azalmasına səbəb olur. Yəni, qətiyyətlə demək olar ki, şərh - nəzəriyyə, dünyagörüş və nitqin vəhdətidir. Hər üçü qarşılıqlı vəhdət halında daha təsirli ola bilər. Üçündən birinin məhdudluğu müəllimin şərhini aydın ifadə etməyə mane olur. Və təbii ki, Volterin də qeyd etdiyi kimi yaxşı danışmağı yaxşı müəllimlərin yazdığı əsərlərlə öyrənmək olar. Yəni, müəllim yalnız dərslərdəki müvafiq mövzuların mətni və ya əlavə, izahedici mətnlərlə kifayətlənməməlidir, Dayrinin də qeyd etdiyi kimi daim öz üzərində çalışmalıdır və yeni kitablar oxumaqla biliyini inkişaf etdirməlidir. Çünki dünyagörüşü, bilik bazası hərtərəfli, əhatəli, sanballı olan müəllim şagirdin diqqətini cəlb edə bilər və ona yeni nələrsə qazandıra bilər. Bəzən müəllimlər mətnin təşkili zamanı lazımi informasiyanı şərh edərkən pafoslu və söz yığını cümlələrdən və ya təkrar ifadələrdən istifadə etmiş olur. Hər şərhini, fikrini səlis, aydın ifadə edən müəllim sonda nəticəsinə baxmalıdır. Mən şagirdə nə qazandırdım, yeni nələr aşladım, yeni nələr öyrətdim sualını özül üçün əsas tutmalıdır. Yoxsa aydın məsələdir ki, tarixi şərh edən müəllimlərin böyük əksəriyyəti danışmaq qabiliyyətini bacarmır. Məsələ mahiyyət və nəticədədir.

Eyni zamanda, Dayriyə istinad edərək qeyd edə bilərik ki, mətnlə işin təşkili zamanı tarixi biliklərin öyrənilməsində fərqləndirilməsi vacib olan məqamlar da var:

- 1) Müstəqil düşüncə - bu vəziyyət hadisələrin, proseslərin araşdırılması zamanı ortaya çıxır.

- 2) Xarakter özəlliyi, davranışlar, şəxsi keyfiyyətlər – bu istiqamət şəxsi mülahizə və nəzəriyyələrlə çıxış etmə qabiliyyətini inkişaf etdirir.
- 3) Müstəqil fəaliyyətə təşviq, onun motivləri – yəni, marağın yaradılması, təşəbbüs və yaradıcılığın formalaşdırılması,
- 4) Təcürbi fəaliyyət azadlığı – yuxarıda qeyd olunan məsələlər bura da aid edilə bilər.

Göründüyü kimi mətnlə işin təşkili məsuliyyət, diqqət və əhatəli fəaliyyət tələb edir. Bu baxımdan mətnlə işi təşkil edərkən lazımi prinsiplər gözlənilməli və qanunauyğunluqlara əməl edilməlidir. Əks halda dərslərin maraqlılığı və canlılığı itmiş olacaqdır.

Rəyçi: p.e.f.d Təranə İsayeva